

FENYŐ ISTVÁN

A CENTRALISTÁK AZ 1848-AS FORRADALOM KEZDETÉN

Forradalom – remények és kétségek között

1848. március 3-án délután – éppen aznap, amikor Kossuth megtartotta a pozsonyi diétán híres felirati beszédét – a centralista politikusok összegyűltek Eötvös József pesti lakásán. Azért jöttek össze, hogy híreket szerezzenek a nemrég elkezdődött francia forradalomról. Lónyay Menyhért egykorú naplójából tudjuk, hogy e délutánon körben ült egymás mellett Eötvös, Trefort Ágoston, Csengery Antal, Kemény Dénes és Kemény Zsigmond.¹ Egy nappal korábban érkezett el Pestre a francia forradalom híre, s az említett politikusoknak sikerült megszerezniük az augsburgi Allgemeine Zeitung erről tudósító számát. Az összejövetelen Trefort fennhangon olvasta társainak a híreket. (Feltehetőleg azért esett órá a választás, mert ő tudott közülük legjobban németül.) A jelenet akár jelkép is lehetne – tette kész fiatalok, akik kíváncsiak Európa legújabb fejleményeire. Eljött-e végre az idő?

A forradalom híre aligha érte meglepetésként őket. Eötvös már 1848. február 11-én írott levelében figyelmeztette Teleki Lászlót, hogy nagy események vannak készülöben. Február 28-án pedig Széchenyit intette: ne élezze tovább Kossuthal való viszonyát, mert rövidesen szükségük lehet az utóbbinak képességeire.² S a Pesti Hírlap külpolitikai rovatában Irinyi József már hónapok óta külföldi alkotmányos programok sorozatáról adott hírt. A gazdag anyagból egypár példa: 1847. november 11-én a hollandiai alkotmányreformról számol be, három nappal később pedig az olasz igazságszolgáltatás átalakításáról és a nápolyi forradalomról. 16-án arról, hogy a bajor követkamarában a papi tized eltörlését javasolták, 25-én a sajtószabadság kivívásáról a pápai területen, 1848. január 21-én az itt megvalósuló miniszteri felelősségről, a nemzetőrség felfegyverzéséről, a hitbizományok eltörléséről. 1848. február 13-án ismerteti a nápolyi alkotmányt – felelős kormánytól a sajtószabadságig. 15-én pedig arról tudósít, hogy Poroszországban azontúl minden második évben összehívják az országgyűlést. Ettől kezdve ritka az olyan Pesti Hírlap-szám, amely *Külföld*-rovatában ne adna számot egyik vagy másik európai ország alkotmányos-parlamentáris reformjairól. A márciusi Tizenkét Pont követeléseit tehát előkészültek már a Pesti Hírlap rovatában.

Miért tettük akkor az előbb kérdőjelbe az „idő” eljövételét? Azért, mert a centralisták a forradalmi események hírét ambivalens módon, ellentétes érzelmek hullámszájának

¹ Lónyay Menyhértnek 1847/8-diki naplója, II, BpSz, 86, 1898, 39.

² EÖTVÖS József, *Levelek*, s. a. r. OLVÁNYI Ambrus, Bp., 1976, 188, 193, 197–208.

közepette élték meg. Egyfelől öröm és lelkesedés töltötte el őket, hiszen lehetőség nyílt arra, hogy az ellenzék vágyai, a reformok teljesülhessenek, az évek óta hirdetett fő centralista követelést, a felelős kormányt pedig maga Kossuth is elfogadta 1848. március 3-i beszédében. Másfelől viszont szoronganiuk kellett a változásokból következő eshetőségek miatt. Nem megy-e vajon túl a várható átalakulás azon, amit vállalhatnak? Nem tör-e át a forradalom sodrája az emberiesség, a jog és a törvényesség határain? Nem söpri-e el a Habsburg-hatalom ellenforradalmi reakciója még a legmérsékeltőbb reformot is?

A centralista politikusokat fellépésük óta az ország modernizálásának vágya, a nyugati alkotmányos parlamentarizmus meghonosításának törekvése vezette. Ugyanekkor azonban jól tudták, hogy azoknak kérelmelhetetlenül ellene szegül a bécsi udvar, melynek ereje leküzdhetetlennek látszott előttük. A változásokkal nem gyűjtják-e a nemzetre a házat? S tudatuk mélyén ott vibráltak a két évvel korábbi galíciai parasztfelkelés tanulságai is. 1848 tavaszán hangulati hullámzásaiban Eötvös közel állt Széchenyihez, s még azt az állítást is megkockáztathatjuk, hogy a forradalom kezdetén talán ő is azt érezte, amit a legnagyobb magyar: „Mundus se expediet”.³ A Bécsben és Pozsonyban tapasztaltak, majd az európai forradalmak hírei azonban őt is átlendítik a forradalom oldalára.

Ugyancsak Lónyay Menyhért naplójából tudjuk, hogy Trefort felolvasása után a centralisták a kaszinóba mentek, hol szintén mindenféle hírek keringtek a párizsi eseményekről. Negyedikén pedig már mindenki ismerte Pesten a helyzetet, az Allgemeine Zeitung is meghozta a francia forradalom kimenetelének hírért. E napon különben Eötvös és Trefort részt vettek az Ellenzéki Kör választmányának ülésén, fel is szólaltak.⁴ A jegyzőkönyv arról számol be, hogy az ülésen, amelyen szokatlanul nagy számban jelentek meg a tagok, nem voltak egészen megelégedve a felirati javaslattal, s lelkesen kívánták az alkotmány fejlesztését. A beszédek közepette valaki berohant, magasra emelt egy iratot, Kossuthnak a rendek által előző napon elfogadott felirati javaslatát. Két ízben is felolvasták. Az egyesület ülése határozottan leszögezte az ellenzék kívánságait: közös teherviselést, esküdtszéken alapuló bűnvádi eljárást, képviseleti rendszert egyenlőség alapján, évenkénti országgyűlést Pesten, sajtószabadságot.⁵

Március 6-án Eötvös hajón felment Pozsonyba. Egyes források szerint Batthyány, mások szerint Széchenyi hívására. Az sem kizárt, hogy mindketten üzentek érte. Batthyány régebben sokáig együttműködött a főrendi ellenzékben Eötvössel, becsülték egymást, Széchenyi pedig 1847 utolsó hónapjai óta politikailag szövetségben tevékenykedett vele és centralista társaival. Március 6-án a gőzösön különben Lónyay még nem hitt abban, ami utóbb megvalósult. Kijelentette Eötvösnek, hogy annak célja, a felelős kormány életbe léptetése még igen messze van.⁶ Szerinte jó, ha a diétán évenkénti országgyűlést

³ SZÉCHENYI István, *Napló*, vál., szerk. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., 1978, 1200.

⁴ LÓNYAY, *i. m.*, 39.

⁵ *Az Ellenzéki Kör választmányának állásfoglalása az országgyűlés teendőivel és Kossuth márc. 3-i felirati javaslatával kapcsolatban = Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48, s. a. r. és a bev. tanulmányt írta BARTA István, Bp., 1951, 629–630.*

⁶ LÓNYAY, *i. m.*, 39.

nyerhetnek Pesten és a közmunkák, valamint a közpénztárak kezelőire kimondják a felelősséget.

Alighogy hatodikán Eötvös Pozsonyba ért, még aznap továbbutazott Széchenyivel együtt Bécsbe, ahol az udvar embereivel tárgyaltak. Másnap a Széchenyi bizalmasának számító Kovács Lajossal visszatért Pozsonyba, mint Széchenyi naplójában olvassuk: „jól informálva és instruálva”.⁷ Láthatta a fejetlenséget a Burgban, az elhatározások ingadozását az országgyűlés esetleges kormányzati feloszlata és az attól való visszarettenés között. Azt tehát, hogy a bécsi vezetés semmiképpen sem képes megoldani a kibontakozó válságot. Ugyanekkor annak is tanúja lehetett, hogy a bécsiekre a magyarok felirata „végtelen befolyást gyakorolt. A kávéházban olvassák nyakra-főre”.⁸ Március 11-én Eötvös és Kemény Széchenyinnél ebédelnek, s hallgatják a házigazda filippikáit Kossuth ellen.⁹

E napok történéseire rendelkezésünkre áll egy másik kiváló forrás is: Anglia pozsonyi diplomáciai ügynökének, Joseph Andrew Blackwellnek főnökeihez intézett jelentései. Eötvös ekkori magatartására vonatkozó megjegyzései is nagy értékűek. Egyaránt tükrözik a '48-as miniszter energiáját, valamint azt a lelkeséget is, amely őt fél évvel később emigrációra készítette. Március 19-én hajnalban Blackwell azt jegyezte fel barátjáról: „Mikor a reprezentációt megszavazták, Eötvös Pepi idesietett Pestről, mert látta, hogy elérkezett az idő a gyakorlatba átültetni a gondolatokat, melyeket *Reform* című könyvében fejtett ki. Dolgozik éjjel-nappal, fáradhatatlan a különböző pártok összebékítésében és a rend fenntartásában. Múlt éjjel felkeresett és nálam töltött néhány órát, és őszintén elmondta mindazon intézkedéseket, melyeket hozni szándékoznak, hogy Magyarország olyan erős és virágzó királyság legyen, melynek szövetsége értékes lehet bármelyik országnak, amely Oroszországot sakkban tartani akarja.”¹⁰

Ez Eötvös ekkori álláspontjának egyik oldala. Az ezzel ellentétéről hat nappal később számol be Blackwell: „Eötvös azt is megjegyezte, hogy ha Batthyány grófnak nem sikerül a minisztériumi törvényjavaslatot szentesítenni, ő a maga részéről azonnal elhagyja Magyarországot a családjával együtt, mivel nem óhajtja feleségét – akit gyengéden szeret – a bizonyosan bekövetkező rémségeknek kitenni.”¹¹

Eötvös szorongásai jórészt nyilvánvalóan a pozsonyi közhangulat változásaira is visszavezethetőek. Március 9-én ugyanis az a hír kezdett terjedni Pozsonyban, hogy Magyarországon parasztlázadás tört ki, s ettől kezdve az ettől való rettegés határozta meg a rendek hangulatát.¹² A hír nyomán – mint Varga János írja – szakadás következett be a főrendi ellenzékben, egy részük meghátrált a reformok bevezetése előtt. Széchenyi maga is úgy szólt még március 12-én: a paraszt agyon fogja verni a nemességet, módosítsák

⁷ SZÉCHENYI, *i. m.*, 1203.

⁸ LÓNYAY, *i. m.*, 39.

⁹ SZÉCHENYI, *i. m.*, 1205.

¹⁰ Joseph Andrew BLACKWELL *Magyarországi küldetései 1843–1851*, ford. KATONA Ágnes, Bp., 1989, 131.

¹¹ *Uo.*, 139.

¹² VARGA János, *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*, Bp., 1971, 39.

tehát a feliratot. Hagyják ki belőle a népképviselőket, a honvédelmi rendszer átalakulását, a felelős kormányt és az örökös tartományok alkotmányát, s e kérdések rendezésére küldjön a király teljhatalmú biztost.¹³ Aznapra különben Széchenyi vegyes követi konferenciára hívott meg magához 71 prominens ellenzéki és konzervatív követet. Közöttük volt Eötvös is. Széchenyi azt jegyzi fel erről naplójába, hogy sikerült szívhez szólóan beszélnie, csak elért valami eredményt.¹⁴ Ez az „eredmény” feltehetőleg a kedélyek csillapítása, a további megmozdulásoktól való tartózkodás propagálása, ellenzékiek és konzervatívok lehető összefogása volt.

A bécsi forradalom híre mozdította azután előre a reformok ügyét. Erről március 13-án este 6 órakor értesülnek Pozsonyban a gőzhajó kapitányától. A Pesti Hírlap pozsonyi tudósítója aznap éjjel 1/2 12-kor kelt külön tudósításában számol be arról, hogy Eötvös most jött haza a tanácskozásról. Vagyis a bécsi események hírére az író-politikust azonnal helyzetértékelő megbeszélésre hívták. A tudósítás különben arról is szól, hogy a nádorhoz rendelkezés jött: a feliratot fel ne bocsássa. Sokan attól tartanak, hogy az alsóház lelép a törvényesség teréről. A cikk szerzője szerint iszonyú ingerültség uralkodik országszerte.¹⁵

Március 14-én már Metternich lemondásának a híre is elterjed. Dél előtt Kossuth javasolja: a diéta maradjon együtt és lépjen akcióba, hogy „a maga politikáját fölemelje a körülmények színvonalára”.¹⁶ Délután pedig végre véget ér a tíznapos veszteglés: a főrendi táblát összehívják, s az is – vita nélkül! – elfogadja a felirati javaslatot. Sőt, a reformpontokat az országgyűlés a polgári átalakulás teljes programjává tágítja. Nyilatkozatában immár két nagy horderejű megállapítás olvasható: „minden közterheknek a nemesség által is közösen és aránylag leendő viselése”, „minden úrbéri viszonyoknak mindenütt az egész hazában egyszerre leendő megszüntetése iránt törvény akként alkottassék, hogy a magánbirtokosok kármentesítésének köteleességét a közállomány vállalja magára.”¹⁷ A diéta kijelöli a hetvenegy főnyi küldöttséget, amelynek az a feladata, hogy a feliratot másnap délelőtt Bécsbe vigye és átadja az uralkodónak. A küldöttségnek tagja Eötvös József is. A Pesti Hírlap reménykedik: „Minden hazafi hiszi, hogy őfölsége, a király hozzájárulásából a küldöttség önálló magyar minisztériummal térend vissza a törvényhozáshelyére.”¹⁸

A reformok elfogadásának felgyorsulását ekkortól kezdve már a pesti forradalom hírei is előidézik. A pesti forradalmat országszerte úgy tekintették az ország nemesei, mint egy lehetséges parasztfelkelés nyitányát. Jellemző, hogy Trefort Ágoston március 15-én felgyverkezést kívánt, „hogy így a vásár alkalmával a közbiztonság fönntarthassék”.¹⁹

¹³ *Uo.*, 39–42.

¹⁴ SZÉCHENYI István, *Meghívó egy vegyes követi konferenciára. Pozsony, 1848. márc. 10.* = Sz. I. *Válogatott művei*, szerk. SPIRA György, Bp., 1991, II, 390–392.

¹⁵ Pesti Hírlap, 1848. márc. 17., 1054. sz.

¹⁶ KOSSUTH, *i. m.*, 650–657; VARGA, *i. m.*, 43–53.

¹⁷ VARGA, *i. m.*, 56.

¹⁸ Pesti Hírlap, 1848. márc. 17., 1054. sz.

¹⁹ LÓNYAY, *i. m.*, 45.

Szükségnek látta azt is, hogy a megindult mozgalomba mérsékelt elemek is belevegyüljenek, nehogy az káros irányt vegyen.

Ezt követően a félelem általánossá nőtt azok körében, akiknek volt félténivalójuk. Ugyancsak Lónyay jegyzi fel naplójába: „Rémítő hatással voltak a párizsi februáriusi napok az egész continensre”, utóbb pedig: „Nagyszerű s meglepő eredményeket érünk, dolgok történnek, melyeket ezelőtt pár héttel még csak álmában sem gondolt senki...”²⁰ A pesti nép tömegdemonstrációját követő napon, tizenhatodikán Trefort már oda nyilatkozik, hogy „a mozgás nagyszerű, valódi forradalom”.²¹ Két nappal később pedig Eötvöst nagyon idegesnek, mint ő mondja, „igen agitálnak” találta Lónyay. Eötvös „Mondá, hogy már három éjjel alig aludt. Érintvén azt, hogy vajon benne lesz-e a minisztériumban, azt mondá egész búsan, bánja, hogy megházasodott, mert azok, kik most a minisztériumban lesznek, fejjökkel játszanak”.²² Nemsokára a várható parasztfelkelés rémképéhez azután egy újabb elem társult, Petőfi *Dicsőséges nagyurak...* című versének hatása. Aligha volt még egy vers a világirodalom történetében, mely ekkora félelmet gerjesztett volna a fennálló hatalom birtokosaiban. Most már a követek és a főrendek pánikszzerűen fogadtak el mindent, amit az ülésteremben javasoltak. „A promenade-on nagy izgatottságban jártak a követ urak, a legjobbat remélték, s a pesti hírek nagyon meglepték és agasztották őket” – jegyzi fel erről Lónyay.²³

Aligha véletlen, hogy március 16-án éjjel Széchenyi épp Eötvöst ijeszti meg a bécsi Matschaker Hofban, letartóztatását imitálva.²⁴ S az író-politikus mintegy két héttel később sem lett bizakodóbb. Március 28-án ugyanis Széchenyi azt jegyzi fel naplójába, hogy a tanácskozáson szeme ámuló arcokkal és Eötvös pillantásával találkozott. A következő napon pedig: „Pázmándy és Eötvös Pepi fontolgtják a szakadék mélységét, melybe bizonyosan zuhanunk.”²⁵

Más források is sorra hírt adnak a politikusok szorongásairól. Báró Podmaniczky Frigyes naplója például: „A legfontosabb kérdés, amely most mindenkit foglalkoztat: mint fognak megoldatni az úrbéri viszonyok? nem fogják-e igénybe venni a netalán lábra kapó izgatók a parasztok felkeléseit a nemesség ellen? nem tolatnak-e majdan előtérbe ily esélyek által a nemzetiségek?”²⁶ A Marczius Tizenötödike április 1-jei számában pedig a következő pest-budai állapotokról számol be: „Még mindig a legnagyobb nyugalanság és zavaros állapotban élünk... Közintézeteink, egyleteink, tanodáink, nyilvános helyeink, társas köreink – és még házi életünk is, mind kiforgatvák régi kerékvágásukból.” Egy ismeretlen egyén is hasonlóképpen ír március 17-én Pozsonyból báró Vécsey Pálhoz: „A hitetlenséggel határos események oly gyorsan és meglepően váltják egymást... Ezer meg ezer nép lepi el a Duna-partot, várakozva a gőzhajóra... adja isten, hogy valósuljon

²⁰ *Uo.*, 40.

²¹ *Uo.*, 46.

²² *Uo.*, 47.

²³ *Uo.*

²⁴ SZÉCHENYI, *Napló*, 1209.

²⁵ *Uo.*, 1218, 1219.

²⁶ B. PODMANICZKY Frigyes, *Naplótöredékek 1824–1886*, Bp., 1887, II, 230.

a concessio, különben valamint itt és a megnevezett városokban kiüt a revolutió.”²⁷ S a Pesti Hírlap egykori szerkesztőjének, Szalay Lászlónak 1848. április 3-án feleségéhez intézett levelében is ez a közhangulat, remény és kétség közötti hányódás tükröződik. Arról számol be, hogy egy csomó zavar forgatagában él, melyekről feleségének fogalma sem lehet. S szkeptikusan megjegyzi: ki tudja, milyen hosszan tart az „új kombináció”?²⁸

Az erőszak megelőzésére március 14-én este Kossuth a pozsonyi Zöldfa-fogadó erkélyén Batthyány Lajost mint Magyarország jövődó miniszterelnökét mutatta be.²⁹ Másnap Bécsbe érkezve azonban nem olyanoknak tűntek a kilátások, hogy e remény hamarosan teljesülne. A bécsi nép ugyan lelkes ovációban részesítette a magyar küldöttséget – mindenekelőtt Kossuthot –, de a főhercegek elzárkóztak a követelések elől. A Staatsconferenz március 16-án délben is, éjjel is visszautasította a feliratot.³⁰ Batthyány neve nagyon rosszul csengett az udvar fülében. Csak István nádor tudta elérni végül – miután a pesti forradalom híre a bécsi Burgba is elérkezett –, 17-én reggel a kitűzött célt: engedélyt kapott az uralkodótól Batthyány miniszterelnöki kinevezésére.³¹

Délután, amikor Bécsből visszaérkezve az összegyűlt pozsonyi tömeg előtt kihirdette a kinevezést, a tömeg lelkesen ünnepelte a létesülő minisztériumot, többek között Eötvöst is.

A kormányalakítási tárgyalások már Batthyány kinevezése előtt megindultak. Urbán Aladár írja, hogy az Ellenzéki Körben március 9. körül összeállított kormánylistákon Eötvös neve kezdettől fogva szerepelt.³² Március 15-én Bécsből egy jurátus azt írta haza, hogy másnap indulnak vissza a „miniszterek”-kel, Batthyányval, Eötvössel, Kossuthal és a többiekkel. 16-án elkészült egy lista az Ellenzéki Körben *Kiket kíván a nemzet felelős miniszternek?* címmel, amelyet még aznap este kinyomtattak. Ezt a Nemzeti Újság másnapi száma közölte. E listán Eötvös mint pecsétőr szerepelt. A Hetilap március 24-i számában öt napról korábbról keltezte is miniszterként említi Eötvöst. Blackwell pedig a bécsi angol követhez, Viscount Ponsonbyhoz március 19-én írott levelében beszámol arról, hogy előző este beszélgetett Eötvössel. Ennek alapján arról tájékoztatja főnökét, hogy az író-politikus kultuszminiszter lesz.³³ Különben Deák mellett Eötvös volt az, akinek a neve nem talált ellenzésre. Még a radikális Marczius Tizenötödike is azt állapította meg, hogy Esterházy Pált nem lehet „egy sorban említeni oly határozott szabadelvű férfiakkal, mint hogy más többeket ne említsünk, mint Kossuth és Eötvös, a múlt országgyűlésen a jobboldal úgynevezett ifjú bárója.”³⁴

A kormányalakításnak azonban volt még problematikus pontja: Kossuth személye. Nemcsak az udvar, hanem az ellenzék bizonyos körei sem látták őt szívesen a minisztéri-

²⁷ ABAFI Lajos, *Az 1848-ki pozsonyi országgyűlésről. Egykorú levelek*, Hazánk, IX, 1888, 141–150.

²⁸ V. WALDAPFEL Eszter, *A forradalom és szabadságharc levéltára*, IV, Bp., 1965, 461–462.

²⁹ URBÁN Aladár, *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, Bp., 1986, 14–15.

³⁰ *Uo.*, 16–26; VARGA, *i. m.*, 126–127. – A bécsi udvarban történetekre ezentúl alapvető forrásunk: KÁROLYI Árpád, *Az 1848-i pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt*, Bp., 1936.

³¹ ANGYAL Dávid, *1848 történetéből*, Száz, 1917, 417–428.

³² URBÁN, *i. m.*, 65.

³³ *Uo.*, 66–72.

³⁴ Marczius Tizenötödike, 1848, 4. sz., III. 22.

umban. Tartottak politikai radikalizmusától. A Pesti Hírlap publicistái, Szalay László és Kemény Zsigmond például azt gondolták, hogy Kossuthot legjobb lenne a törvényjavaslatokat kidolgozó konzulátusba tenni. Blackwell közlése szerint Eötvös és Szemere egyenesen arra akarták rávenni Deákot, vesse be személyes befolyását Batthyánynál, hogy Kossuth helyett Szentkirályi Móric kerüljön a minisztériumba.³⁵ A terv azon hiúsult meg, hogy 1848 áprilisában Kossuthot a magyar minisztériumból kihagyni semmiképpen sem lehetett. A tömegek tudták, hogy a vívmányok Kossuth energiája és erélye nélkül nem valósulhattak volna meg, hogy az ő rábeszélő és szervező ereje volt a változások motorja.

Március 23-án Batthyány Lajos váratlanul, királyi megerősítés nélkül bejelentette az országgyűlésen a kormány megalakulását és felsorolta annak névsorát. Időközben ugyanis újabb nyugtalanító hírekkel érkezett meg Pestről Pulszky Ferenc, s arról tájékoztatta Batthyányt, hogy a fővárosban nagy a nyugtalanság a kormányalakítás késedelme miatt.

Az a veszély fenyegetett, hogy a további halogatás esetén a nemzetőrség megrohamozza a budai fegyverraktárat. A Március Tizenötödikében ez idő tájt folyvást arról olvashatunk, hogy a pesti utcákon tömérdek nép tolong, hogy minden utcaszögleten apró csoportosulások vannak. S hogy az Ellenzéki Kör aláírásgyűjtő mozgalomba kezdett: ha az országgyűlés nem jön hat nap alatt Pestre, ők fognak Pozsonyba utazni (III. 19.). A népgyűlések egymást követik, a „legnagyobb ingerültség” közepette (III. 22., 23., 26.). „Az egyetemben az ifjúság folyvást revolúcióban van” – állapítja meg utóbb is a Március Tizenötödike (IV. 3.).

Ez készítette a nem egészen alkotmányszerű lépésre a designált miniszterelnököt, ki e napon a kerületi ülésen azt is bejelentette, hogy „oktatási miniszter b. Eötvös József”.³⁶ A rendek az ő nevét is éljenzéssel fogadták, „s az ülés e fontos közlés után nem érezte magát oly állapotban, hogy tovább tanácskozzanak.”³⁷

Minisztertársaival együtt Eötvös is jól tudta, hogy a felbolydult országban sziszifuszi munkára vállalkozik. Hiszen Batthyány már első, megbízatása napján keletkezett körlevelében nem véletlenül szólította fel a közbeke és a nyugalom fenntartására a törvényhatóságok elnökeit. Öt nappal később pedig az alispánokhoz és a polgármesterekhez intézett körlevelében megismételte azt.³⁸ Nemcsak a kormányalakítás vált sürgőssé a pesti fejlemények miatt, hanem a többi reform elfogadása is. Eötvös volt az, aki ezt elsőként Batthyányban tudatosította. Március 18-án reggel ugyanis Lónyay álmából ébresztette fel őt a pesti „véshírek”-kel. Eötvös Lónyay fiakerjén azonnal a miniszterelnökhöz sietett.³⁹ Ha az még nem tudta volna, Eötvöstől hallhatta a valótlán rémképet: Petőfi negyven ezer paraszttal áll a Rákoson. S azt, ami igaz volt: a pesti nép forrong az utcákon.

³⁵ BLACKWELL, *i. m.*, 174; LÓNYAY, *i. m.*, 147.

³⁶ VARGA, *i. m.*, 75, 146–151.

³⁷ *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, a dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta URBÁN Aladár, Bp., 1999, I, 156–157.

³⁸ *Uo.*, 135, 146–148.

³⁹ LÓNYAY, *i. m.*, 47; VARGA, *i. m.*, 139.

Még aznap a kerületi ülés egymás után fogadta el a papi tized eltörlését, a köztelherviselést és az úrbériség megszüntetését. Azaz: a lényegét tekintve a feudalizmus felszámolását Magyarországon. Emellett Kossuth javaslatára az alsótábla minden tagja azonnali fejenkénti szavazati jogot kapott, beleértve a városok követeit is. Az átalakulás gyorsasága kétségbe is ejtette István nádort, aki másnap táviratban tájékoztatta minderről Szögyény László alkancellárt.⁴⁰ Azzal, hogy a változások tönkreteszik az arisztokráciát, ha csak az uralkodó meg nem akadályozza végrehajtásukat. Kérte, hogy a felség válaszolja a felíratra: a jóváhagyás előtt tudni szeretné, hogyan fog megtörténni a kármentesítés.

Ez idő tájt Pillersdorf osztrák miniszter pedig arra emlékeztette bécsi miniszter társait, hogy III. Ferdinánd császár idején is voltak pillanatok, amikor a körülmények hatalmánál fogva a nép kívánságainak engedni kellett, s azután a kormány erejének visszatértével a kicsikart engedményeket módosítani vagy visszavenni lehetett.⁴¹

Eötvös ugyan politikai téren más eszméket képviselt, mint a hithű aulikus közjogi tényezők, de ő is úgy ítélte meg később, hogy az ellenzék a közrend megzavarodása folytán „kénytelenítetvén törvénnyé emelni” a maga programját, s „oly törvények alkottattak, minőket maga a párt, ha azoknak keresztül vitelét látja, nem indítványozott volna.” Akkor azonban „az ország állapota a legfontosabb kérdések rögtöni eldöntését igénylé”, ezért „nem annyira tökéletes törvények kívántattak, mint az, hogy a létező zavaroknak mentül előbb vége vessék.” Az országgyűlés meg volt győződve „ez engedmények szükségéről”, nem ismerte azonban a mértéket, ezért „engedett mindent, mi a nép nevében egyesek által követeltetett.”⁴² (Különb. Deák és Wesselényi is elsieltetnek tartotta az engedmények egy részét.)

Ebben az időszakban a centralisták – az ellenzék más vezetőihez hasonlóan – tagjai lettek több fontos bizottságnak is. Felkészültségük és politikai tapasztaltságuk egyaránt érdemessé tette őket erre. Március 19-én a Közcsendi Bizottmány tagjaivá választották a hírlap három munkatársát, Eötvöst, Irinyit és Emödy Dánielt. Egy nappal korábban az ideiglenes sajtóügyi bizottság tagjai lettek: Eötvös, Szalay, Trefort, Lukács Móric, Kemény Zsigmond, Irinyi. Vagyis a huszonöt tagú bizottságba hat Pesti Hírlap-munkatársat választottak. Március 21-én pedig Pest megye közgyűlése a nemzetőrséget felügyelő bizottságba delegálta Eötvöst, Keményt és Irinyit.⁴³ A centralistákat azonban magas közhivatali funkcióik meggátolták abban, hogy e szervezetekben érdemi tevékenységet fejtsenek ki.

Miniszteri hivatalának átvétele előtt Eötvösre Pozsonyban még egy nehéz feladat várt. Az, amiért őt és Teleki Lászlót Batthyány eredetileg Pozsonyba hívta: segítsenek a főrendi táblán a reformok keresztülvitelében. Köztudott volt ugyanis, hogy a főrendek többsége mindennemű reformnak kerékkötője. Eötvösnek kellett meggyőznie arisztokrata társait arról, hogy akár akarják, akár nem, engedniük kell.

⁴⁰ VARGA, *i. m.*, 171–178.

⁴¹ Idősb SZÖGYÉNY-MARICH László országbíró *Emlékiratai*, Bp., 1903, I, 74.

⁴² VARGA, *i. m.*, 153.

⁴³ Pesti Hírlap, 1848, 2–3. sz., III. 18–19.

Az országgyűlés üléseinek főrendi naplója híven tükrözi az író-politikus ilyen irányú tevékenységét. Március 21-én a hitelintézetéről szóló törvényjavaslatot tárgyalták, s egyes főrendek azon aggódtak, hogy a hitelintézet felállítását a kormány esetleg majd a földesurak úrbéri kárpótlásának fogja tartani. Eötvös sietett megnyugtatóan az arisztokratákat, hogy erről szó sincs: a törvénycikk elfogadása senkinek sem fog ártani, sőt igen nagy hasznára válhat épp a birtokos osztálynak.⁴⁴ A következő napon a sajtótörvény vitájában Eötvös hangsúlyozta, hogy a bíró a sajtótörvényre, ha azt könyvben nyomtatták ki, kisebb büntetést fog kiszabni, mintha az időszaki lapban jelent volna meg. A bűn és a tény körülményei hatni fognak a bíróra.⁴⁵

Március 24-én ugyancsak fontos tárgyak kerültek a főrendek elé. A szabad királyi városokról szóló törvények vitájában gróf Szécsen Antal azt szerette volna elérni, hogy Pest városát illetően a házbéri kvalifikációt emeljék a kétszeresére. Ezt vitatva Eötvös kérte, mondják ki előre, hogy jövőre a választás bázisául az adó fog szolgálni. A kvalifikáció megkésztetését elvetette, mert ha ezt megtennék, sok helyen alig akadna valaki is, ki ezen kvalifikációnak megfelelné. A városok közgyűlését illessék ugyanazok a jogok, mint a megyei közgyűléseket.⁴⁶

Ezen a napon Eötvös – a kormány részéről elsőként – az utóbb oly végzetessé váló nemzetiségi kérdéssel is nyilatkozott. A nemzetiségről szóló törvényjavaslat vitájában Busán Hermann horvátországi követ azt szorgalmazta, hogy tartsák fenn a régi szokást, mely szerint Horvátország számára a felkelési törvényeket sohasem a magyar diétán, hanem mindig a horvát tartománygyűlésen hozták. Ürményi József Tolna megyei főispán egyetértett Horvátország követével. Eötvös ezzel szemben kifejtette, hogy Magyarország szabja meg azoknak az újoncoknak a számát, amelyeket Horvátország adni tartozik. Az elveket Magyarország határozza meg, Horvátországot csupán a későbbi részletek iránti rendelkezés illeti.⁴⁷ Vagyis az első elutasító hangot a horvátok irányában Eötvös adta meg, ki ebben a kérdésben ez idő tájt semmivel sem volt engedékenyebb, mint más hazai politikustársai.

Aznap este továbbfolytatták a nemzetörségről szóló vitát. Gróf Forgách Antal azt kívánta: hagyják ki a törvényjavaslatból ama passzust, hogy bizonyos esetekben kvalifikáció nélküli egyéneket is szabad felvenni a nemzetörségbe. Erre Eötvös azt felelte, hogy a nemzetör-sereget a lehető legrövidebb idő alatt használható állapotba akarják helyezni, így szükséges, hogy főleg az altisztek és közlegények sorába oly egyéneket vegyenek fel, kik addig a rendes seregekben szolgáltak, s kik között igen sok olyan akad, ki a törvényes kvalifikációnak nem felel meg. Ha ezt a paragrafust kihagynák, az igen káros volna a nemzetörség szervezésére nézve. Gróf Zichy Henrik Moson megyei főispán ellenvetéssel, illetve módosító javaslattal élt. Szerinte az említett paragrafus értelmében nemcsak a megye, de minden község önkényének tág tér nyílik, mert joguk lesz bevenni azokat is a nemzetörök közé, akiknek semmi kvalifikációjuk nincs. Mivel addig mindegyik főispán

⁴⁴ *Az 1847–1848. évi országgyűlés Főrendi Napló*, Pozsonyban, 1848, 365–366.

⁴⁵ *Uo.*, 386.

⁴⁶ *Uo.*, 408–410.

⁴⁷ *Uo.*, 413–420.

egyszersmind a bandérium vezére is volt, így azt javasolta, hogy a főispánok legyenek a nemzetőrségnek a vezérei. Ez utóbbit Eötvös nem támogatta, mert felfogása szerint a vezérség nem csupán kitüntetés, hanem katonai hivatal is, s a főispánok nem katonai hivatalokban nevelkedtek fel. Így minden bátorságuk mellett sem lesznek arra alkalmasak, hogy hadseregeket vezéreljenek. A kormány katonákat fog a főhivatalokra kinevezni, ezáltal pedig a nemzetőrség hadvezéreket fog kapni. A mosoni főispán azt is óhajtotta, hogy minden nemzetőr tartozzék magát felfegyverezni. Ki erre nem képes, az ne nyerjen a nemzetőrségbe felvételt. Teleki László erre ellenvetéssel élt: nem lehet senkit sem arra kényszeríteni, hogy pénze legyen. Ha a szegény sorsú jelentkezők nem képesek magukat felszerelni, az államnak kell róluk gondoskodni. Eötvös osztotta Teleki László véleményét: szerinte a főrendek be fogják látni, hogy azok, akik éppen csak a kvalifikációs összeggel rendelkeznek, maguknak fegyvereket nem szerezhetnek. Gróf Szécsen Antalnak amaz indítványára, hogy a nemzetőrség tagjai törvényes eljárásaikon kívül ne gyűlhessenek össze és fegyveresen ne tanácskozhassanak, Eötvös azt válaszolta: ezt elfogadja, de mindez ne jelentse azt, hogy fegyver nélkül sem gyűlhetnek össze.⁴⁸

Jövendő állását tekintve Eötvöst leginkább a március 25-i ülés érintette, amikor is a főrendek az egyetem reformjáról tanácskoztak. Ezen az ülésen a konzervatívok az országbíró vezetésével azt javasolták, hogy mielőtt a minisztérium a tanítási elv alkalmazásáról az országgyűlés számára jelentést tenne, ne csináljon semmit, halasszanak mindent a jövő országgyűlésre. Eötvös erre azt válaszolta, hogy a minisztérium az egész oktatási rendszert meg kívánja változtatni. Ezért nem ígérheti meg előre azt, hogy képesek lesznek a rendszert a jövő országgyűlésig fenntartani. Ha elveik alkalmazását addig felfüggesztenék, akkor a minisztériumot semmiféle felelősség nem terhelné. Teleki László a vitában azzal érvelt, hogy a nevelés terén annyi javítani való van, hogy nem látja okát, miért akarná a főrendi tábla a status quót a jövő országgyűlésig fenntartani? Hasonló véleményen volt gróf Batthyány Kázmér is, ki hozzátette: „Szükséges tehát a kultuszminisztert megbízni, tegyen intézkedéseket felelőssége alatt, s meggyőződése szerint olyakat, minőket szükségesnek és olyanoknak tart, mik az újabb korban is alkalmazhatók.”⁴⁹

Míg Pozsonyban folytak a tanácskozások, addig a császárvárosból ismét vészterhes hírek érkeztek. Az örökváltságról és a felelős minisztériumról szóló javaslatokat a kancellária diétális bizottsága, illetve az államkonferencia alapvetően módosítani kívánta. Március 26-án az utóbbi jóváhagyta a közteherviselésről és a papi tized eltörléséről kidolgozott felterjesztéseket, de az úrbéri kármentesítésről szólót újabb megfontolásra ajánlotta. A javaslat szerinte túl általános volt, másrészt a kincstár fekvő javait akarta lekötni az állam által elvállalt adósság fedezetéül, holott azok nem vonhatók el legális rendeltetésüktől.⁵⁰ Az államkonferencia az úrbériség megszüntetését addig nem tartotta igazságosnak, amíg a rendek meg nem határozzák a kármentesítés módját és eszközeit.

Még nagyobb változtatásokat követelt az államkonferencia a felelős minisztériumot illetően. A nádornak a távollevő királyt helyettesítő teljhatalmát csak az akkori nádornak

⁴⁸ *Uo.*, 422–427.

⁴⁹ *Uo.*, 434–437.

⁵⁰ VARGA, *i. m.*, 233–239.

kívánta megadni, az utána következőknek már nem. A magyar kancelláriát nem oszlatta fel, sőt mint a kormány fölött álló, az országgyűlésnek nem felelős, csupán az uralkodótól függő intézményt akarta megtartani. Azt követelte, hogy a birodalom közös költségeinek Magyarországra eső részét ne a létesülő magyar pénzügyminisztérium fedezze, hanem azokat továbbra is szolgáltatassák be a birodalom központi pénztárába. A hadügyek irányítását pedig azontúl is kizárólagosan uralkodói felségjognak kívánta, azzal, hogy a nádor katonai rendelkezéseket a király távollétében se adhasson ki.⁵¹ E módosítások együttevén nyilvánvalóan jelentős mértékben korlátozták volna a születő magyar kormány hatáskörét, önállóságát.

A két leirat – melyeket a nádor a diétának március 29-én ismertetett – Pozsonyban óriási vihart váltott ki. Batthyány azonnal leköszönt állásáról. Erre a nádor közjogi méltóságát kötötte a javaslatok elfogadtatásához, majd az elutasító határozatokkal másnap reggel elutazott Bécsbe, hogy az udvarnál interveniáljon. Aznap délután ½ 2-kor távirat érkezett Pozsonyba, mely a miniszterelnököt, továbbá Deákot, Széchenyit és Eötvöst, azaz az udvarhoz feltehetőleg leginkább lojális minisztereket estére a bécsi Burgba hívta. A meghívottak délután 2 és 3 óra között indultak el. Batthyány Deákot, Széchenyi Eötvöst vitte a kocsiján.⁵² A tanácskozáson Ferenc Károly főherceg elnökölt, az udvar részéről részt vett Lajos főherceg, Szögyény László alkancellár és Bartal György, a Kancellária tanácsosa. A visszaemlékezések szerint Batthyány „szárazon és dacosan” sürgette az országgyűlési javaslatok teljesítését. Ugyanezt tette Széchenyi, majd Eötvös is. Az utóbbi sajnálatosnak tekintette, hogy az események odáig fajultak, de lehetetlennek tartotta, hogy a követeléseknek most már ellen lehessen állni. Ugyanezt hangsúlyozta, csak ingerültebben, Deák is. A főhercegek azonban elutasítóak maradtak. Éjjel azután a nádor, Széchenyi és Eötvös újabb kihallgatást kértek a főhercegtől és másnap hajnalra rábírták őket az engedmények megadására.⁵³ Ebben közrejátszott az ismét fenyegető pesti mozgalmak híre – március végén a magyar fővárosban már köztársasági hangok is hallatszottak, vörös kokárdák tűntek fel a tömegben –, s a bizonytalanná vált itáliai helyzet. Eötvösök maguk is riasztó jóslatokkal álltak elő, ugyanekkor az engedmények fejében a magyar minisztérium teljes lojalitását ígérték.

Eötvös egy beszélgetés során elmondta Pulszky Ferencnek, hogy a főhercegek nagyon nehezen engedtek, s hogy az öreg országbíró, gróf Cziráky Antal Mózes a minisztertanácsban letérdepelve könyörgött nekik.⁵⁴

Így azután március 31-én új királyi leirat született. Ez jóváhagyta a mindenkori nádor teljhatalmát, de a sérthetetlenséget egyedül István nádor számára biztosította. Beleegyezett a kancellária megszüntetésébe, de fenntartotta az uralkodó kinevezési jogát mind az egyházi méltóságok, mind az ország zászlósurai esetében – a felelős miniszter ellenjegyzése mellett. A közös költségek vonatkozásában az udvar elfogadta, hogy addig, amíg

⁵¹ Uo.

⁵² SZÉCHENYI, *i. m.*, 1220.

⁵³ VARGA, *i. m.*, 294–295.

⁵⁴ PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*, s. a. r., az előszót és a jegyzetet írta OLTVÁNYI Ambrus, Bp., 1958, I, 340.

arról a jövő törvényhozás rendelkezik, ideiglenes intézkedés történjen. A hadsereg kérdésében a katonaságnak az országban történő elhelyezését és felhasználását a nádor, illetve a felelős minisztérium jogának elismerte, de a magyar haderőnek az ország határain kívüli alkalmazását és a katonai hivatalokra való kinevezéseket a királynak tartotta fenn.⁵⁵

Mindezt magyar részről is el lehetett fogadni. Március 31-én délután ½ 2-kor a leiratot hozó nádor hajója befutott a pozsonyi kikötőbe. A miniszterek már előzőleg megérkeztek. Kossuth, Deák és Eötvös a hajóra mentek, felbontották a leiratot és Deák a jelenlevőknek felolvasta.⁵⁶ Eötvös és Perczel Móric a Wien nevű gőzössel azonnal tovább utaztak, hogy az előző leirat miatt háborgó fővárosiak számára az engedményekről hírt vigyenek. Április 1-jének első óráiban, tehát az éjszaka kellős közepén érkeztek meg. Mint Varga János monográfiájában írja, a leirat másolatát először magántanácskozáson ismertették a pesti mozgalom vezetői előtt, majd a Szabadság téren várakozó néptömegnek olvasták fel fáklyafények lobogásánál.⁵⁷ Tüstént kinyomatták és a közönség már reggel olvashatta a szöveget a lapokban és falragaszokról. Az engedmények mellett feltehetőleg Eötvös szava is csitítóan hatott az elégedetlen néptömegekre: neve rokonszenvesen hangzott a pesti lakosság előtt. Ezt az a tény is mutatja, hogy a pesti nép két nappal később fáklyák tömegével tisztelgett előtte és Wesselényi Miklós előtt. „Eötvös szavai újabb bizalmat gerjesztének oly minisztérium iránt, mely a nemzetet hívja fel az elébe kitzűzött nagy feladatokat megoldani segítni” – kommentálja ezt a tiszteletadást a Pesti Hírlap.⁵⁸

A válság megoldódott, de a fővárosban tartózkodó miniszterek, illetve miniszteri megbízottak – közöttük Eötvös – április 1-jén délután négy órakor Batthyányhoz küldött jelentése arról ad hírt, hogy a Pest megyei választmány a legfelsőbb kéziratban csak „mint kezdetben, mint alapban” nyugodott meg. Különösen a nemesség választójogának meghagyása iránt mutatkozott „ingerült aggodalom”.

„Ezt lehetetlennek tartják. Képzeltetetlen ellenszenv nyilatkozik ez eszme ellen” – írja jelentésében a négy dezinált miniszter.⁵⁹

A kancellária április 5-i és az államkonferencia 6-i ajánlására az uralkodó 7-én jóváhagyta a magyar kormánylistát – közte Eötvös kinevezését is. Időközben azonban még egy bonyodalom támadt. Az ausztriai minisztérium értesült arról, hogy a magyar országgyűlés nem vesz tudomást az államadósságról. Az ügyet április 5-én az osztrák minisztertanács tárgyalta, s Pillersdorf belügyminiszter kifejezetten veszélyesnek tartotta. Elhatározták, hogy meg kell próbálni rávenni Magyarországot az államadósság egynegyedének, azaz kétszáz millió forintnak az elvállalására. Erről a kéziratot április 7-én adta ki a király a nádornak. A címzett a kérdést a 9-én nála tartott zárt konferencián hozta elő, amelyen jelen voltak a minisztérium jövődő tagjai, köztük a Pestről ekkor visszaérkezett Eötvös is. A résztvevők nem teljesítették a kérést. Bécs ezt nagyon zokon vette a magya-

⁵⁵ URBÁN, *i. m.*, 181–183.

⁵⁶ *Uo.*, 195–196.

⁵⁷ *Uo.*, 196–200; VARGA, *i. m.*, 311.

⁵⁸ Pesti Hírlap, 1848, 21. sz., IV. 6.

⁵⁹ BATTYÁNY, *i. m.*, I, 220–221.

roktól. Mindenesetre az államadósság elvállalásától Eötvös is elzárkózott, mint ahogyan az újoncok megadásától is. S azzal is egyetértett, hogy az új kormányzat a határőrvédelmet Magyarországhoz kívánja csatolni.⁶⁰

A kormányalakítást jóváhagyó királyi leiratot a nádor április 9-én hozta magával Bécsből. Másnap felolvasták a diétán, harmadnap, azaz 11-én a király Pozsonyban átadta ünnepélyesen a nádornak annak a harmincegy szentesített törvénycikknek a példányait, amelyet az országgyűlés alkotott. A királyt körülvevő miniszterek sorában ott volt Eötvös József is. Előzőleg, reggel kilenc órakor öt miniszter társával, Batthyányval, Deákkal, Széchenyivel, Kossuthal és herceg Esterházy Pállal együtt ő is letette a hivatali esküt. Az utolsó rendi országgyűlés berekesztésekor Batthyány az ellenzék legjava részének reményeit szólaltatta meg. Idézünk beszédéből: „Hazánk új élet küszöbén áll, s csak a nemzet-től függ, hogy a nemzeti nagyságnak, szellemi fejlődésnek, anyagi felvirágzásnak s országos dicsőségnek azon várakozásai, melyekkel átalakulása pillanataiban a jövőbe tekint, teljesüljenek.”⁶¹

A kultuszminiszter az elért eredmények alapján igazán örülhetett. Vagy mégsem egészen? A vívmányok valóban korszakalkotóak voltak. Az említett harmincegy törvénycikk megszüntette Magyarországon a feudalizmust. Eltörölték az úrbéri szolgáltatásokat, köztük a kilencedet, a robotot, a papi tizedet, a földesurak kárpótlását pedig az állam vállalta magára. Az ősiséget felszámolták, az úriszékeket nemkülönben, kimondták a közteherviselést.

Az ország alárendelt helyzete a birodalomban nagymértékben megváltozott. Önálló, felelős kormány létesült, a végrehajtó hatalmat a király távollétében a nádor gyakorolta, intézkedéseit a minisztereknek felelősen ellenjegyezniük kellett. Az országgyűlés népképviselőivé vált, évente tartozott üléseket tartani, most már Pesten. A megyebizottmányok tagjainak megválasztásába azontúl a nem nemesek képviselőit is be kellett vonni, a cenzúrát eltörölték, a bevett vallásfelekezetek egyenlővé váltak.

Mindezek a reformok együttvéve az ország valóságának forradalmi átalakítását jelentették. Eötvös és centralista társai, tágabban a hazai liberális reformerek főbb törekvéseinek nagy része tehát megvalósult. A mérleg azonban nem lehet egyoldalú. A centralistáknak látniuk kellett azt is, hogy bár a polgári viszonyok létrehozása megindult, mindez Magyarországon óhatatlanul a nemesség társadalmi hegemóniájának fenntartásával jár együtt. A jobbágyfelszabadítást az úrbéresekre korlátozták, a parasztok jogilag nem úrbéres jellegű szolgáltatásait nem számolták fel, a földművelők földet nem kaptak. Nem intézkedtek a maradványföldök tulajdonjogáról, az igazságtalan legelő-elkülönzések revíziójáról, nem törölték el a regálékat. Továbbra is fennmaradt a céhrendszer.

Nem tisztázták az ország és a birodalom kapcsolatát. Az erről szóló törvény 13. §-ában elmulasztották meghatározni és részletesen felsorolni azokat az ügyköröket, amelyek közös ügynek minősülnek. Ez utóbb különösen a hadügyek, pénzügyek és külügyek vonatkozásában okozott jelentős összetűzéseket. Batthyány felfogása előre vetítette a

⁶⁰ SZÉCHENYI, *i. m.*, 1225.

⁶¹ BATTHYÁNY, *i. m.*, I, 295–296.

későbbi konfliktusok lehetőségét: „...nekem és azoknak, kikkel én a minisztériumban részt venni ohajtok – írta 1848. március 23-án a komáromi alispánnak –, eltökélt akaratunk a magyar nemzeti kormányt mindenben függetlenné tenni a császári minisztériumtól.” Pulszky Ferenc pedig a külföld számára is hasonlóképpen nyilatkozott. Az *Allgemeine Zeitung* 1848. április 1-jei számában megjelent, *Ungarn und die österreichische Monarchie II.* című cikkében leszögezte: a két ország között csupán perszonálunió áll fenn, kizárólag a külső támadások elleni kölcsönös védelem kötelezettségével. Azt azonban a magyar kormány továbbra is elmulasztotta, hogy minderről az osztrák féllel érdemi megállapodást kössön.

Eötvös fájó szívvel vehette tudomásul azt is, hogy a megerendszer továbbra is fennáll (a kérdés megoldását a következő országgyűlésre halasztották), a nemesség egyéni szavazati joga szintügy, miközben a nem nemesek, illetve polgárjoggal nem rendelkező városlakók választójogát magas cenzushoz kötötték. A cenzus által a népképviselőből az összes zsellért, az egész városi munkásságot és az iparosok túlnyomó részét kirekesztették. Valamint az összes zsidót, akik – az emancipáció elmaradása következtében – választójogban sem részesülhettek. Így a létrejött országgyűlés lényegében a nemesség törvényhozása lett.

Az áprilisi törvények legfőbb fogyatékoságát, a nemzetiségi kérdés megoldatlanságát azonban Eötvös – mint már jeleztük – minisztertársaihoz hasonlóan, az idő tájt még nem ismerte fel. Nyilvánvalóan ő is azt hitte, hogy az emberi és polgári jogok megadása ki fogja elégíteni az ország nem magyar ajkú lakóit is. Utóbb azonban ezt is megsértették: képviselőkké csupán magyarul tudó személyeket választhattak, a megyékben pedig a tanácskozási nyelv azontúl is egyedül a magyar maradt. S maga a választási törvény is eleve diszkriminálta a nemzetiségi tömegeket: közülük ugyanis csak kevesen voltak képesek megfelelni a negyedtelkes választási cenzusnak. Wesselényi Miklós pedig időben, már 1848. március 23-án írott levelében figyelmeztette Kossuthot: Pozsonyban a horvátok nem nyilatkoztak, s erre felszólítva sem lettek. „Én a szlávok vagy horvátok részéről hallgatást vihar előtti csendnek tekintem.”⁶² Sajnos, hamarosan kiderült, hogy megállapításával igazat mondott.

A törvények szentesítésének napján és azontúl Eötvösnek legalábbis sejtenie kellett: rá mint miniszterre súlyos küzdelmek és megpróbáltatások várnak.

A „népek tavasza” a Pesti Hírlap hasábjain

A centralisták által szerkesztett liberális újság, a Pesti Hírlap szerkesztőit a létrejött változások nyomán joggal töltötte el az öntudat és a büszkeség. A hírlap alapításától kezdve – akár Kossuth szerkesztette, akár Szalay vagy Csengery – alapvető reformok sorát szorgalmazta, nem egyet itt vetettek fel először. Eötvösök okkal érezhették azt,

⁶² DEÁK Imre, 1848. *A szabadságharc története levelekben*, Bp., é. n. (1943), 40–42.

hogy sokat tettek a felelős kormányzat és a népképviselői parlament eszméinek elfogadásáért.

E téren Irinyi József is elégedett lehetett: attól kezdve, hogy 1844 júliusában átvette a lap *Külföld*-rovatának szerkesztését, nem szűnt meg népszerűsíteni a nyugat-európai típusú, alkotmányos parlamentarizmust és felelős kormányzást. Napról napra igyekezett olvasóival megismertetni az angol alsóház, a francia követkamara működését. Általában osztotta a centralisták nézeteit, de tőlük balra állt – forradalmisága megkülönböztette azoktól.⁶³ Irinyi benső kapcsolatot tartott fenn a Tízek Társaságával, a márciusi ifjúságnak pedig egyik vezetője volt maga is. A Tizenkét Pont megfogalmazásában játszott, vezető szerepe pedig közismert.

Forradalomvárása és -tisztelete erősen érződik azokban az írásokban is, melyekben a Pesti Hírlap hasábjain beszámol a külföldi országok mozgalmairól.⁶⁴ Akárcsak Petőfi, Irinyi is szinte „sejtjeiben” érzi és várja a közelgő európai forradalmakat. Már 1847 őszén érzékenyen felfigyel az érlelődő európai változásokra. Szenvedélyes lendülettel ad hírt a párizsi reformokról, a kiválást óhajtó (Sonderbund) svájci kantonokról, az olasz nemzeti egységtörekvések előretöréséről. Jellegzetes példák kommentárjaiból: 1847. december 5-én azt írja, hogy a svájci „különszövetségek bomlanak és omlanak, mint az alázuhanó hótömeg, minden irányban”, 9-én pedig: „A különszövetség gyáván és gyalázatosan megbukott”. December 24-én, amikor arról számol be, hogy a bajor király a cenzúrát a belügyekre nézve eltörölte, megjegyzi: „...ezen példák a mi viszonyainkra nézve sem maradhatnak befolyás nélkül.” Teszi ezt majd három hónappal március 15-e előtt! A nápolyi alkotmány hírére 1848. február 15-én így kiált fel: „Most már éppen visszatartóztatlan a lelkesedett olasz hazafiság.” S február 17-én nem hallgat arról a vészjósló hírről sem, hogy az orosz cár „Európa törvényes állapotának” helyreállítására egész hadseregét felajánlotta!

Az eddigieknél is kifejezőbb Irinyi keserű kifakadása a lap 1848. február 24-i számában, amikor arról értesíti az olvasót, hogy a lombard-velenceiek olyan alkotmányt szeretnének, mint a magyar. Szarkasztikusan teszi fel a kérdést: ugyan mit szeretnek rajta? Válasza: „...talán, hogy a nép mellette semmi; a nemesség minden; az országgyűlés a kormány irányában nincs feladati helyzetében; nincs parlamentáris kormány; a képviselőlet 49 alsóházi szavazatból áll; a vagyonosabb osztály nem járul hozzá a közterhekhez; emiatt még utak sincsenek; rossz lábon áll a nemzeti gazdaság minden ága; az ipar bölcséjében van; az egész ország a civilizált világon kívül látszik lenni; az adminisztráció rossz állapotban van; az igazságszolgáltatás tökéletlen? Az egész magyar alkotmány, legkímélőbbben szólva, nem egyéb, mint jobb semminél.”

Frappáns összegzése ez a hazai helyzetnek, mely március idusához vezetett. Amint pedig a francia forradalomról szóló első hírek megérkeznek, Irinyi publicisztikája valóssággal új erőre kap. Félreérthetetlenül a Lajos Fülöp trónját megdöntő párizsi tömegek oldalára áll. Március 5-én azzal kezdi beszámolóját a február 22-én Párizsban történtek-

⁶³ FENYŐ István, *A centralisták: Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*, Bp., 1997, 304–315.

⁶⁴ A Pesti Hírlap 1848-as számairól: *A magyar sajtó története*, II/1, 1848–1867, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Bp., 1985, 72–82.

ről, hogy „Nagyszerű, nevezetes dolgok!” Irinyi szerint nem betiltani kellett volna a párizsi lakomát, „hanem magával a reformmal kellett volna a veszélyt megelőzni”. Szeretné, ha Lajos Fülöp lemondásával a dolgok rendeződnének. S a következő, sokat ígérő kijelentéssel zárja cikkét: „...minő kiszámíthatatlan befolyással lesz mindez Európára!” A következő számban, március 7-én pedig már az Ideiglenes Kormány nyilatkozatát közli a köztársaságról. S hozzáteszi: az események villámsebességgel fejlődnek. Minden erősség a republikánusok kezében van. A kilencediki számban diadalmasan állapítja meg: „...midőn a párizsi nép történetcsináláshoz lát, néhány óra alatt több kötetre való tárgyat szolgáltat.”

Március 10-én Irinyi újabb nyilvánvaló utalást tesz: „A francia forradalom hatása már szerte mindenütt mutatkozik.” Tizenkettedikén pedig rámutat a forradalmat leginkább veszélyeztető problémára, az osztályellentétek megoldatlanságára, a tőke–munka viszony rendezésének szükségességére. Úgy véli, a francia Ideiglenes Kormány szerencsés, mert van benne egy ember a népből is. S miután beszámol arról, hogy Párizsban egy munkaügyi bizottságot állítottak fel Louis Blanc és Albert vezetésével, megjegyzi: „Úgy látszik, hogy valamint az első forradalom jelleme volt az úr és jobbágy közötti viszony rendezése, úgy ennek a gyáros és munkás közötti sokkal nehezebb viszonyt kell rendezni. Ez a mostani forradalom Achilles-sarka. Innen veszély fejlődhet ki. A proletáriusok roppant tömege halaszthatatlanul követeli ezen kérdés megoldását. Ez új dolog lesz a gyakorlati élet mezején; s ha az irodalom mezején eddig előadott munkarendezési tervek léptetnek életbe, több mint hihető, hogy még sok erőszakos rázkódások fognak történni. Semmit sem tenni azonban, e részben, lehetetlen; ez a jelen forradalmi feladata.”

Március 16-án Lamartine, az új külügyminiszter körlevelét említi, melyet az a francia köztársaság diplomatáihoz intézett. Eszerint ők testvériségben és békében kívánnak élni a világgal, senki ellen nem kezdenek háborút. Azaz: fegyveres segítséget nem nyújtanak más, szabadságáért küzdő európai népeknek. Lamartine ideiglenes kormánya kezdettől fogva megrettent a felkelt párizsi néptől, biztosítani akarta magát a további társadalmi változások ellen – a világért sem kívánt szembekerülni az osztrák és az orosz udvarokkal és kormányokkal. S hogy ez mennyire így volt, az április 9-i szám híre megerősíti, mely szerint amikor a párizsi diákok Apponyi Rudolf ausztriai követnek a szintén felkelt bécsi diákokat üdvözlő levelet akartak átadni, Lamartine azt üzentte nekik, hogy saját személyében fog az osztrák követ kapuja elé állni, meghíúsítandó a levél átadását.

Március 24-én azt tudjuk meg a rovatból, hogy az Ideiglenes Kormány teljesen eltörölte a testi büntetést, s minden polgári és adóssági ügyért bebörtönzött személyt szabadon bocsátottak. Öt nappal később Irinyi arról tudósít, hogy a pesti forradalom napján, március 15-én a Párizsban lakó magyarok az Ideiglenes Kormány üdvözlésére mentek a városházára. S hogy erre Lamartine azt válaszolta: szerinte a francia és a magyar szabadság testvériségben van egymással. Kijelentette: „Magyarország annyi barátot számlál Franciaországban, ahány francia polgár van.” Szép szavakban tehát nem volt hiány. E napon a felvonuláson részt vevő Dobsa Lajos író híradását is közli a Pesti Hírlap. Eszerint rengeteg párizsi kísérté az Hôtel de Ville-be vonuló magyarokat, jóllehet a franciák addig nemzetünk nevét sem ismerték. Az április 4-i számban azután Irinyi arról

tájékoztatja az olvasókat, hogy a megbuktatott francia miniszterek ellen a vizsgálatot szorgalmasan folytatják.

Április 7-én ismerteti a francia hivatalos lapnak, a *Journal des Débats*-nak a magyar helyzettel is foglalkozó vezércikkét. Az írás mintegy előlegezi a Batthyány-kormány törekvését, hogy a széteső Ausztria helyét Magyarország töltse be az európai súlyegyenben. Magyarország most „a szabadelvű Európa előserege, hogy megakadályozza a zsarnokságot magát Konstantinápolyba befészkelni.” A francia cikkíró abban reménykedik, hogy az új Magyarország és Lengyelország újjászületése lesznek a sorompók, melyeket a szabadelvű Európa a kozák despotizmus elé emel. Irinyi a cikk végén naivul azon ujjong: íme, minő tisztelő bizalommal szólnak rólunk a franciák!

Nem kevesebb reménységgel kíséri a bécsi forradalom híreit. A március 16-i számban még csak a tényeket közli erről, a következő napon viszont cikke már diadalt sugároz: „Bécsben, hol Metternich herceg közel négy évtizedig gyűjtötte eszélytelen reakciója által a békétlenség anyagját, és az olasz nemzetet oly borzasztó eszközökkel akarta a kétségbeesés végelszánásaira kényszeríteni, – Bécsben a forradalom győztes volt, és még folyvást tart.” Két nappal később Irinyi még inkább ünnepel: „Bécs, az eddig szellemi apátiában sínylett, sínyneni kényszerült főváros, felrázatva a nyugatról egész Némethonon keresztül sebes árfolyam módjára átdördült szabadság szózata által, valahára fölébredett. Ez ébredés halála lón ama szörnynek, mely a népeket, különösen a Habsburg-házat uraló népek nagy részét polipkarokkal átfogá, a szabad szellem bármily nyilvánulásait elfojtani, elzsidbasztani törekedett. – Az önző jellemű bürokrácia, a népek átkától kísértetve, sirba hanyatlik.”

Nem sokkal később azonban már sokkal kevésbé bízik az ausztriai átalakulás hitelességében. Tapasztalja, hogy a birodalmat a régi metternichi rendszer emberei vezetik tovább. Ficquelmont gróf miniszteri kinevezése iránt például teljességgel bizalmatlan. Az esetleges restauráció veszélye ellen a Batthyány-kormány támogatását ajánlja, akárcsak – mint látni fogjuk – a lap vezércikkei is (márc. 26.). Irinyit nem nyugtatja meg az a tény, hogy Kolowrat, Kübeck, Lajos főherceg visszavonultak a bécsi kormányból. Szerinte az egész bécsi minisztériumnak vissza kell vonulnia (ápr. 9.).

Hasonló együttérzéssel kíséri az olasz szabadságtörekvéseket. Ellenállhatatlannak tartja Ausztriától elválni akaró szándékukat, eszmeileg rokonnak érzi magát velük. A milánói felkelésre március 27-én úgy reagál, hogy „...ha egy hónap előtt alkotmányt adnak Lombardiának, minden hihetőség szerint teljesen helyre lett volna állítva a csend. Most azonban már nyílt különválási vágyak gerjedtek, s ezeket nem lehet leágyúztatni.” Egy nappal később már azt közli, hogy Radetzkyt kiverték Lombard-Velencéből. Április 3-án még egyértelműbbnek minősíti Ausztria olaszországi vereségét: „Az egész vonalban, Mantuától Brescián át, Bergamóban, Leccóban, Porlezzáig meg van törve az ausztriai járom.” Negyedikén pedig az eredmények láttán felteszi a bécsi Burg lakóit ez idő tájt olyannyira kínzó kérdést: „Ki fogja most ... Ausztriát megvédeni?” Hetedikén a milánói ideiglenes kormány latin nyelvű kiáltványáról tudósít, melyet a magyar „testvérekhez” küldött, s melyben közös szabadságharcra szólít fel: „Frangite jugum et surgite!”

Egy nappal utóbb be nem vált jóslatot kockáztat meg Irinyi: úgy hiszi, Lombardia és Velence sohasem fognak többé ausztriai járom alá visszatérni. S amit helyzetükről megállapít, az éppen nemcsak Olaszországra vonatkozik: „Ausztia ... nem tudja elég korán felfogni a nemzeti érzelmeket; hallgat, akadályoz, midőn tenni, engedni kellene, s most fülébe van dörögte az Európa-szerzte nevezetes mondat: *Már késő!*”

1848-ban Magyarország számára életkérdés volt mindaz, ami Németországban történik. A Batthyány-kormány a német egység megvalósulásától tudvalevőleg azt várta és remélte, hogy abba Ausztia osztrák tartományával belép, s akkor a monarchia súlypontja Bécsből Budára helyeződik át. Ezt követi majd az uralkodó és az udvar Budára költözése, mely elejét veszi a nemzetiségek mind fenyegetőbb követeléseinek. S ha Ausztia a német egység tagjává válik, nem kell tartani többé a dinasztia esetleges restaurációs törekvéseitől sem.

Ezért üdvözlí a lap március 10-én a február 27-i mannheimi népgyűlés határozatát, mely a nép felfegyverzése, teljes sajtószabadság és esküdszéki bíraskodás mellett egy közös német parlament azonnali felállítását is követelte. Tizennegyedikén már Münchenből is jelzi ezt a kívánságot. Egy hétre rá Frankfurtból hoz erre vonatkozó hírt, hol a szövetségi gyűlés felszólította a német államok kormányait, hogy a szövetség reformjának eszközésére minél előbb küldjenek „közbizodalmú” embereket Frankfurtba. Azt az információt viszont, hogy a porosz király a forradalmi mozgalmak élére akar állni, Irinyi teljesen nevétségesnek minősíti. Azért tartja annak, mert minekutána a király március 19-én délután két órától másnap reggeli négy óráig ágyúztatta a népet, még meg akar a népnek bocsátani (márc. 27–28.). Az a véleménye, hogy IV. Frigyes Vilmos német császár szeretne lenni. Erre vall annak frankfurti előterjesztése is: egy igazgató fő legyen Németország koronájával, egy hadsereg, egy törvényhozás, egy képviselőlet külföldön (ápr. 6.).

Közismert, hogy a magyar liberálisok vívmányaikat leginkább a cári agresszió veszélyétől féltették. Oroszország az európai politikában mint minden társadalmi haladás esküdt ellenfele, a hatalmi despotizmus legfőbb képviselője szerepelt. Irinyi éberen figyelt erre a veszélyre. A március 21-i számban ismertette a cárnak a bécsi udvarhoz intézett üzenetét: Ausztia fordítsa minden erejét Olaszország ellen, addig megőrzi számára Galíciát. Április 6-án arról tájékoztatott, hogy a cár négyszáz vasúti kocsit csináltatott, egyenként ötven személyre, amelyeken a porosz határra, illetve Bécs felé kívánja szállítani fegyveres erőit. Az áprilisi törvények uralkodói szentesítésének napján, április 11-én pedig a hírheft cári kiáltványt idézte: „...nyugoti Európa hirtelen s váratlanul fel van zavarva mozgalmak által, melyek valamennyi törvényyszerű hatalom s társadalmi rend felforgatásával fenyegetnek.” Irinyi mementói nem bizonyultak fölöslegesnek.

A centralista Pesti Hírlap *Külföld* rovata már a reformkor befejező éveiben is nagy értékű volt, a forradalom bevezető szakaszában viszont egyenesen felbecsülhetetlen. Szerkesztőjét látóköre, ítéloképessége, problémaérzékenysége, bátorsága és stiláris művészte a legkiválóbb hazai publicisták sorába emeli. Megszólaltatta 48 tavaszán a márciusi ifjúság forradalmi szellemét, politikai radikalizmusát, a jövő fejlődésébe vetett feltétlen hitét. Rövid napi információkban páratlan tömörséggel volt képes megfogal-

mazni az átalakulás cselekvésre serkentő programját. Mindenki számára azonnal érthetően szólt az igazságról, az emberiség jogairól, segített felrázni a magyar nemzetet.

1848 márciusa a centralista lapban

A Pesti Hírlap belpolitikai tárgyú cikkeinek szerkesztésében a redakció jóval visszafogottabban, óvatosabban végezte munkáját. Nem a forradalmár radikalizmusával, mint Irinyi, hanem aggályosan követve a liberalizmus elvi mentalitását, mely újító szándékot mérséklettel, modernizációt a különféle érdekek egyeztetésével igyekszik társítani. A szerkesztő, Csengery Antal és társai arra törekedtek, hogy a lap az átalakulás folyamatában minél inkább kifejezésre juttassa a nemzeti egységet, hogy az olvasók táborát minél erőteljesebben a Batthyány-kormány és a törvényhozás köré tömörítse. Ez a szándék nem akadályozta meg őket abban, hogy bíráljanak, elmarasztaljanak ott, ahol késlekedést, szűklátókörűséget vagy más emberi gyarlóságot észleltek, de kétségtelen, hogy alapvető céljuk az volt, hogy a lap a nemzeti egységfront orgánuma, szellemi előmozdítója legyen. A centralista törekvésekért küzdeni már nemigen kellett: azok nagy részét a forradalom törvénybe iktatta. A Pesti Hírlap most inkább arra törekedett, hogy az, amit az országgyűlés szükséges reformként megszavazott, minél kevesebb megrázkódtatással valósuljon meg, a változások lehetőleg ne veszélyeztessék a társadalmi konszenzust. A lap szerkesztői 1848 márciusától kezdve még inkább, mint korábban, rá akarták ébreszteni a nemességet a reformok elkerülhetetlenségére, ugyanakkor nem kívánták elidegeníteni ezt a réteget az átalakulás táborától. Nemcsak a kormány Pestre költözésének napjáig, 1848. április 13–14-ig, hanem egész 1848-as tevékenységük során e cél elérésén buzgólkodtak leginkább.

Az első írás, mely a lapban a hazai márciusi pozsonyi fejleményeire reagál, 1848. március 7-én jelent meg. A névtelen szerkesztőségi cikk (feltehetőleg Csengery Antal tollából) Kossuth március 3-i beszédére reflektál, örömmel üdvözölve, hogy az ellenzék vezére elfogadta a centralisták régi követelését, a felelős kormányt. A lap szerint vannak eszmék – ilyen a felelős kormány is –, amelyeknek nem lehet ellenállni. Őket ezért az eszmékért régebben doktrínéreknek, ábrándozó teoretikusoknak kiáltották ki. Még az ellenzéki táborban is akadtak, kik ezt az eszmét a „magyar génusz”-szal ellentétesnek állították, illetve jövődőt annak nálunk csak félszázad elteltével ígértek. A Pesti Hírlap meglehetősen nyugtázza: „Ezen számtalanszor ismételt s számtalanszor félreértett nézetünket az alsó tábla által oly egyértelműleg elfogadva látni: reánk nézve nem csekély diadal.” Az új helyzetben felszólítják a közönséget: felejtsek el a személyes ellentéteket, a véleménykülönbségeket.

Március 10-én az áljellel jegyzett vezércikk (Csengery vagy Trefort tollából) jellegzetesen liberális attitűddel már attól óvja a közönséget, nehogy a reformok terén szélsőségekre ragadtassa el magát. Döntésre hív fel viszont a közteherviselés és az örökváltság ügyében, melyek szerinte tovább már nem halaszthatóak. Az adózás terén egyszerű megoldást ajánl: „Mondjátok ki, hogy mindenki vagyonaránylag vegyen részt az állomány

terheiben.” Az örökváltságot pedig eszközölje az állam. Tekintsék a tartozások értékét kamatnak, így az ennek megfelelő tőke lefizetésével a jobbágy úrbérisége megszűnne. Állítsanak fel egyezményi bizottságot, melynek tagjait fele-fele arányban választaná a két fél – a földesurak és a jobbágyok. Engedjék meg a váltság minden nemét, pénzben, földben, természetben. A jobbágnak joga legyen földesurának felmondani, fordítva azonban ez ne történhessen meg. Vagyis a Pesti Hírlap ekkor még kevesebbet javasol annál, mint ami nyolc nappal később megvalósult.

A népképviselőt bevezetésével foglalkoznak a március 14-i számban (szerzője ugyancsak Trefort vagy Csengery). A vezércikk hangsúlyozza, hogy a felelős kormány barátainak okvetlenül akarniuk kell a népképviselőt is, „...mert felelős parlamenti minisztérium tekintetes rendiségi törvényhozással meg nem fér.” Két teendőt lát a politika előtt: a városokban különválasztani az országos és a municipális kvalifikációt, majd az országos kvalifikációt a megyei nem nemesekre is alkalmazni. Azzal a kikötéssel, hogy aki úrbéri viszonyokban van, politikai jogokban nem részesülhet. A Pesti Hírlap a jövőt illetően sarkelvként szögezi le: „...midőn alkotmányos parlamentáris kormányt ohajtunk, a nemesi privilegiumok fenntartásáról álmodozni nevetséges.”

A bécsi forradalom hírére a lap március 16-i száma már a reformok azonnali bevezetéséért száll síkra. Ajánlja a törvényhozóknak a városok szavazatának rendezését, s minden reformok biztosítékául a sajtószabadság törvénybe iktatását. „...gyakran ki későn ad, semmit sem ad” – hangzik Pozsony számára a Pesti Hírlap figyelmeztetése. Ugyanez a szám már az előző nap pesti forradalmáról is beszámol: az ifjúság tüntetéséről, a Landerer-nyomda előtti demonstrációról, a cenzúra nélküli sajtótermékekről. Örömmel nyugtázza, hogy semmi rendellenesség nem történt. A következő szám pedig teljes képet ad a Pesten történekről, s közli a Tizenkét Pontot, valamint Petőfi *Nemzeti dalát*. Megjeleníti a városháza előtt hullámzó, beláthatatlan néptömeget, szól a cenzúra eltörléséről, a nemzetőrségről, arról, hogy a színházban Egressy Gábor szavalta Petőfi elhíresült versét. A lap kommentárja büszkeséget sugárzó: „A figyelmes szemlélő pedig, ki e nap eseményeit látta, meggyőződhetett, miként e nép meg van érve a szabadabb institúciókra, hogy e fiatalabb nemzedék megérdemli, hogy azon szebb jövő örököse legyen, melynek kivívásában oly elvitázhatlan dicső részt vón.”

Március 18-ától kezdve a lap a forradalom tiszteletére új lapszámozást vezet be. E számban közlésezik Széchenyinek az alsótábla kerületi ülésén négy nappal korábban mondott, útmutató beszédét. Ez volt a nagy reformernek az a megnyilatkozása, melyben egyszerre szólított fel állami önállóságra és a dinasztia iránti hűségre. A jövőendő mérlegének két serpenyőjét egyenlőnek érzi: szerinte megfelelő esély van arra, hogy Magyarország „saját tengelye körül forogjon”, mert enélkül az általa sóvárgott progresszió lehetetlen. A nemzet feladatául azt tűzi ki, hogy „szűnjék meg provincia lenni”, s egyszerűs mind legyen támasza a dinasztianak. Egyetért Kossuthal: a nemzet szolgálatában mostantól kezdve szűnjön meg minden párt. S nagy ellenfelének békejobbot nyújtva hozzáteszi: „...ő eddig is csak a modorra nézve ellenkezett, de a célra nem, s annak tisztaságát mindenkor elismeré. Ajándékozuk meg egymást tökéletes bizodalmmunkkal, ne felejtjük, hogy pártok nincsenek, *casták* nincsenek többé, s szóljunk mindnyájan mint magyarok,

mint hazafiak.” A lap aznapi vezércikke mindezzel egyberímél: olyan törvényhozást kíván, mely magát immár „nem külön osztályok, hanem az összes nemzet képviselőjének tekinti.”

Egy nappal később újabb reformkövetelést állít középpontba a lap: az Erdéllyel való uniót. Vezércikke szerint „az unió korigény Budapesten, életkérdés Kolozsvárt.” Felhívja az erdélyieket: nyilatkozzanak az unió mellett. E napon a Pesti Hírlap a konzervatív laphoz, a Nemzeti Újsághoz is fordul: a régi dolgokat ők már elfeledték, ügyeljenek hát együtt a rendre, támogassák a kormányhatóságokat. Ugyanezt kérik a lap vezércikkei március 21-én, 22-én és 27-én is. Huszonkettedikén már tudomásuk van az udvarnak önállóságunkat korlátozó praktikáiról: jelzik, mennyire nagy lenne az elkeseredés, ha a magyar kormány teljes pénz- és hadügyi tárca nélkül alakulna meg. Huszonnyolcadikán közzéteszik a Pest városi Közcsendi Bizottmány előző napon kelt felhívását, mely azt kívánja, hogy a nemzet minden ügyei a magyar felelős kormány kezében legyenek. A lap igényli a külpolitika megváltoztatását is – azt, hogy a diplomácia a magyar nemzet érdekeit szolgálja. Élesen elutasítva az addigi orosz szövetséget, a külpolitika teremtsen barátságos viszonyt a franciákkal, mozdítsa elő az alkotmányos irányt Német- és Olaszországban (III. 24.).

A lap már a pesti forradalom másnapján a főváros népe legfontosabb időszakú követeléseinek ad hangot: az országgyűlés haladéktalan Pestre költözését kívánja. S még ennél is fontosabbnak tartja, hogy a sajtót a cenzúra ellen törvénnyel örökre biztosítsák. A cikkíró szónoki pátozzsal kiált fel: „Alkotmányos élet s képviseleti rendszer sajtószabadság nélkül, – mily árva gondolat! mikor fogunk valaha a feudalizmus pólyáiból kibontakozni!” A sajtószabadság alapjául az utólagosan büntető sajtótörvényt jelöli meg. S a szerző Szalay László ironikus mondására emlékeztet: „A nép szava Isten szava, azt mondják. S hogy is ne volna az, valahányszor jóért, szépért, nagyért lelkesül a nép.”

Vajúdtak Pozsonyban a hegyek, azonban e téren egyelőre csak „egeret” szültek: március 23-án arról kell a lapnak tudósítania, hogy az országgyűlésről Pestre érkezett a sajtótügyi előterjesztés, s hogy felolvasása a Pest megyei Közcsendi Bizottmány ülésén leírhatatlan ingerültséget idézett elő. „Pozsony politikai égalja szaturálva van még a megdöntött rendszer gőzével” – jelenti ki felháborodottan a tudósító. A bizottmány a munkálatot „közcsapás”-nak minősítette. A napi sajtó tevékenysége sincs éppenséggel kedvére a Pesti Hírlapnak: a harmincadikai számban kifakad a konzervatív Nemzeti Újság ellen, mivel úgy látja, hogy kezd visszatérni „régisínéhez”. Kárhoztatja adóügyi javaslatát: azt, hogy az adót kizárólag a vagyonos nemesség vállalja magára. Felteszi a kérdést: a Nemzeti Újság azt hiszi, hogy a törvény azontúl is különbséget fog majd tenni nemes és nemtelen között? A lap az osztályok összeolvadását óhajtja, s minden intézkedést, mely a polgári egyenlőség elvébe ütközik, reakciónak nyilvánít.

Új világ kezdődött, a régi magyar világnak, a szolgaság korának március 15-én vége szakadt – hirdeti a Pesti Hírlap (III. 24.). Úgy véli, hogy ez a földesurak számára sem jelent majd veszteséget. Reméli, hogy a szabadság megteremti a jólétet is, a birtokosok kárpótlást fognak kapni az államtól az elvesztett úrbér fejében. Pénz- és hitelintézetek alakulnak, a vásár élénkülni fog, a birtokosoknak pedig az olcsóbb pénz által módja lesz

célszerű beruházásokra. Ez alighanem túl rózsás reményeket azonban csakhamar lelohasztják a lapban a Pozsonyból érkező hírek. Harmincadikán közlik: két nappal korábban számosan várták Pesten a Pozsonyból indult gőzhajót. A hírre, hogy Bécsben a reformokról még mindig nincs döntés, a főváros népe ismét forrongásba jött. Hangok hallatszottak a nemzeti konvent mellett, melynek szükségességéről a tudósítás szerint már napok óta folyik a beszéd Pesten. Olyan javaslat is elhangzott, hogy Batthyányt és miniszter társait a fővárosba kellene hívni és ideiglenes kormánynak kikiáltani. Április 1-jén azután közlik a Pest városi Közcsendí Bizottmány felhívását, mely arról szól, hogy a régi kormány megtámadta a szabadságot, megváltoztatták a királyi szót. A Bizottmány ezért minden hazafit felszólít a haza védelmére. Végül április 2-án a kicsikart engedmények után a lap megkönnyebbülten köszönti az újabb leiratot. Azzal a megjegyzéssel, hogy a király végre először élt kizárólag magyar kormányférfiak tanácsával.

A forradalom során is követendő, nagyon fontos princípiumra hívja fel a figyelmet az április 3-i számban Szalay László. (A névtelen vezércikket utóbb Csengery azonosította.) A lap egykori szerkesztője ünnepli a változások során megnyilvánuló „solidaritás”-t, „mely Európa valamennyi nemzetét, ezer apró eltérés dacára, összeforrasztja”. Méltatja, hogy „a régi hitformulák agyagtáblái összetörettek”, s abban bízunk, hogy „a forradalom, melyben lélegzünk, hatalmasan fogja előbbre vinni a civilizációt”. Kiemeli azonban, hogy a szabadság légkörében minden törvényes intézkedés helyességének kritériuma: politikai értelmén kívül van-e még humanitárius értelme is? „...a humanitárius szempont legbiztosabb próbája a politikai értéknek” – inti olvasóit, óva a változások szektásdogmatikus értelmezésétől. Nemcsak saját kora forradalmi radikalizmusának szólt ez a figyelmeztetése. Miként az az óvása sem, hogy a politikában ne csak a cél, hanem a választott eszközök is mindig legyenek tiszták és szentek.

Egyelőre hasonlóan optimizmust sugároz Széchenyi Istvánnak *Mi lesz belőlünk magyarokból?* című állásfoglalása, melyet április 8-án tett közzé a lap. Az önkritikusan visszatekintő, remek írásban a miniszter arról tesz vallomást, hogy „Hosszú, halálos álmom után íme, eddig alig vagy sejtelemként csak később időkben reménylett, alig remélt, gyönyörű reggel tűnt fel oly sokáig eltaposott hazánk fölött. Bátrabbak, merészebbek, kikkel magasb láthatatlan hatalmak látszatnak szoros szövetségben lenni, rövid napok alatt oly alapra fekteték hazánk jövőjét, melyet – tisztelet, becsület, de igazság is – velem együtt mi, hangyamunkások tán soha vagy generációk után lettünk volna képesek megalakítani.” Elégtétellel állapítja meg, hogy Magyarország azontúl mint önálló ország lesz integráns része az összbirodalomnak. Ezzel kapcsolatosan pedig azt javasolja – ami a felelős kormány egyik axiómája lesz: mutassuk meg, hogy „mi nemcsak nem vagyunk rendbontók vagy éppen a fejedelem hűtlenei, de mi alkotjuk a trón legbiztosb támaszát”. Széchenyi nem vonja kétségbe, hogy az áldozat számtalan embert fájdalmasan érint, de bízzák sorsukat a nemzet igazságtételére. S ő már a körülöttünk élő népekre is tekintettel kíván lenni: a szabadság kincseit úgy kívánja rendezni, hogy „...ne csak mi magyarok, de szomszédaink se jöjjenek az igen nagy közöröm és szinte váratlan meglepetés következtében bármily zavarba.” Ahhoz, hogy e „kincs” mindenkihez eljuthasson, rend kell, az pedig csak akkor lesz, ha a felelős minisztérium szavára hallgat mindenki. Széchenyi

mint egyszerű állampolgár megígéri: ő a nádornak és a magyar kormánynak minden tétova nélkül engedelmeskedni fog.

A lapban egyelőre árnyéka sincs még a nem sokkal később oly fájdalmasan jelentkező nemzetiségi kérdésnek. Március 31-én például közlést tesz a magyarországi szerbek nyilatkozatát arról, hogy ők teljességgel távol vannak „a kárhuzatos szeparatizmus helytelen eszméjétől”. Elismerik a magyar nemzet és nyelv diplomatikai méltóságát, csupán azt kérik, hogy önnön dolgaikban nyelvökkel élhessenek. A hazai szerbek „magyar polgároknak” vallják magukat. A Pesti Hírlap reflexiója: meg vannak győződve, hogy vesztély esetén a szerbek sorainkban fognak harcolni. Nemes szándékok és csalfa remények... Április 2-án megtudjuk, hogy a Pest városi választmányban Vasvári Pál bemutatta a horvátok kívánságait. A választmány ezt „a barátság szent nevében” viszonzta, s kérte: feledjék a nyelvi különbségeket. A választmány úgy gondolja azonban – naivul –, hogy a hazai mozgalom jelszava nem a nemzetiség, hanem a szabadság, mely minden nemzetiséget magában foglal. Mintha a magyar nemzet szabadsága azonos lenne a hazánkban lakó többi nemzet nemzeti szabadságával is...

A lap reményteljes várakozásainak azonban máris ellentmond az a választási törvényjavaslat, mely népképviselőket ígér, ugyanakkor a nemességet meghagyja addigi választási gyakorlatában. Az április 4-i számban megbotránkozottan tiltakoznak az ellen, hogy a javaslat változatlanul jogokat ad a kiváltságlevélnek, fenntartja a választófalakat. Egy nappal később a szerkesztőség azt nem érti: Jósika Samu báró miért nem mond le az erdélyi főkancellárságról? Miért hiszi, hogy erősebb az eseményeknél?

A birodalom külpolitikája pedig továbbra sincs a Pesti Hírlap ínyére. Minden törekvés, mely a lombard-velencei királyság visszanyerésére irányul, a szerkesztők szerint csak növeli a birodalom nehézségeit. Ugyanez vonatkozik Galíciára is. A dinasztia trónja csupán akkor áll majd biztos alapokon, ha megoldják az olasz és a lengyel ügyet. A lap azt reméli, hogy a német parlamenthez csatlakozva a dinasztia nagy befolyása lesz Németországra, mint magyar király pedig az Aldunán és a Fekete-tenger felé fog nagy hatást gyakorolni (IV. 6.). E koncepciót képviseli Kossuth és a kormány többi tagja is, amikor március 31-én a diétán javasolja: a király lakjon azontúl Budán, jöjjön le mielőbb hű magyarjai közé.

Izgalmasan mutatja be a lap a megyék jogállásáról szóló pozsonyi vitát. Április 7-én konstatálja, hogy még Kossuth sem volt képes a diétán keresztülvinni a megyék népképviselői alapra állítását. „A nemesek követői ... kevesen meggyőződésből, többen félelemből, egyszerre kimondhatatlanul forró kegyeleti érzelmekkel kezdtek viseltetni küldöik iránt”. Két nappal később arról kell a lapnak tudósítania, hogy az országgyűlésen milyen sokan kívánták a nemesek választójogának fenntartását. S amikor Széchenyi állásfoglalását közlik, mely szerint nincs most még itt az ideje a megyék átalakításának, s hogy a nagylelkű magyar nemesség az alkotmány sáncaiba bebocsátotta a magyar népet, szerkesztőségi jegyzetben róják meg őt is: „Mi úgy tudjuk, hogy a nép lelkesítve azon szent miazma által, mely az európai levegőben kifejlődött, maga tört be a sáncok közé. Rosszul hangzik a nemességnek e folytonos öntömjézésése.”

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2004. CXKévfolyam 768. szám

A Batthyány-kormány április 13-án és 14-én költözött végre a fővárosba. Ez alkalommal a lap Szalay László egykori tanítását idézi szerkesztőségi programként: „...mindig legyen egy biztató szavunk, ha körülöttünk csügged a sokaság; és legyen szavunk éles, mint a kardél, ha bélyegezni kell egy alávalóságot”. Ez azonban nem azt jelenti, hogy támadót fűjjanak minden lépten. „Mert a sajtószabadság ereje nem egyedül abban fekszik, hogy mindent elmondunk; egy része hatásának abban fekszik, hogy mindent *elmondhatunk*.” Batthyány Lajos és minisztertársai Budapesten vannak. Van ok hát az ünneplésre. Ám „Aztán holnap már dolgozunk” – indítványozza bölcsen a centralista hírlap.

Nem egészen hat hét kül- és belpolitikai történéseiről referált olvasóinak akkor a Pesti Hírlap. Írásaiból óhatatlanul kiténik: minő hatalmas tevékenységet fejtettek ki ekkor az ország java politikusai – velük karöltve Eötvösök –, mennyire újjáformálták általa az ország arculatát. A Pesti Hírlap számai arról tanúskodnak, hogy beértek Kossuth, majd Szalay, illetve Csengery publicisztikai-szerkesztői munkájának gyümölcsei. Munkájuk szinte sziszifuszi volt – együttesen megalkották az új polgári Magyarország alkotmányát. Az, ami ezután következik, az előzőeknél is nehezebb feladatot jelent majd: érvényt kell szerezni a törvénykönyv kötébláin olvasható igénynek. Lélekben is állampolgárrá kell alattvalókból emelni a feudális Magyarország lakosait. Szemben a sokféle ellentétes érdekléssel és az egyre nehezebb külső körülményekkel.